

A busójárás: hagyomány, idegenforgalom, antropológia

Minorics Tünde: *A maszk mögött. A mohácsi busójárás és a busók világa*. Pécs: Pannon Kultúra Alapítvány, 2010. 180 p.

2009 szeptemberében az UNESCO a mohácsi busójárást felvette „*Az emberiség szellemi örökségének reprezentatív listájára*”. Ez ad különös aktualitást és jelentőséget a busójárás hagyományát komplex módon feldolgozó monográfiának, mely 2010 elején jelent meg a Pannon Kultúra Alapítvány gondozásában. A szerző Minorics Tünde etnográfus, a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi Intézetének egyetemi tanársegédje. Első könyvében nyolc éves kutatómunkájának eredményeit foglalja össze a szakma és a szélesebb olvasóközönség számára.

Mohácsi születésű kutatóként kitűnő helyismerete segítette a terepmunkát, személyes kötődése, élményei pedig megkönnyítették, hogy belülről lássa, „érezze” a busójárást, ahogyan a kötet mottójául választott idézetben Hilton Meyerhoff is fogalmaz: „[...] meg kell értenem őt és az ő világát úgy, mintha benne élnék. Kell értsem pillantását, miként látja és milyennek a világot maga körül, bele kell bújjak ahhoz, hogy belülről érezzem, milyen életet él.” (4., 10. p.) A szerző alapvetően a kulturális antropológia módszereivel dolgozik; a túlnyomórészt a terepmunka során összegyűjtött adatokat gazdag elméleti irodalmat felhasználva rendszerezi és elemzi. A könyv jó stílusú, olvasmányos, röviden és közérthetően, ám pontosan világítja meg a kulturális antropológia fogalmait és elméleteit. A szerző mindvégig precíz hivatkozásokkal dolgozik, amelyek azonban nem terhelik túl a szöveget.

A könyv törzsanyagának jelentős részét archív és színes felvételek teszik ki. A képek nem pusztán a szöveg illusztrációi gyanánt szolgálnak; egyszerre jelentették a kutatás, adatgyűjtés módszerét és kiváló eszközt arra, hogy az olvasónak bemutassák azokat a rendkívül komplex kapcsolatrendszereket és viszonyulásokat, amelyeket szavakkal már-már lehetetlen leírni (13. p.). Az egymás mellé helyezett archív és mai fényképek ugyanakkor megragadhatóvá teszik a szokásfolyamat időbeli dimenzióit is, bemutatva a busójárás változó, újonnan megjelenő és állandó elemeit. A kellékek, gesztusok sokszor évtizedek távolából is a megszólalásig hasonló képet mutatnak. A képanyag és a szöveg párhuzamos szerkesztése sok esetben egészen megdöbbentő összefüggéseket tár fel. A karneválok általános bemutatásánál például azt olvassuk, hogy a szó a latin „*currus-navalis*” vagyis „szekér-hajó” szóösszetételből származik; ezt az etimológiai levezetést remekül világítják meg, és különös tartalommal ruházzák fel a Mohács utcáin végigguruló, kerekekre szerelt bödönhajóról készült felvételek (30. p.).

A könyv rendkívül tudatos és logikus szerkesztést tükröz. A szerző a „külsőtől” a „belső” felé halad: egyre szűkülő koncentrikus körökként először a szellemi kulturális

örökségeket írja le, majd a busójárás hagyományát létrehozó közösségeket ismerteti a külső szemlélő perspektívájából. Ezt követően tér rá a karneválok általános jellemzésére és végül a busójárás antropológiai elemzésére, immár belülről vizsgálva a hagyományt.

A könyv elsőként a társadalmi és kulturális közegről, vagyis a városi közösségről ad képet az olvasó számára. A 17. századtól napjainkig tekinti át a város történetét és térszerkezetét, a mohácsi sokácok kultúráját, amelyet egykor a belső sokszínűség és az elkülönülés, a várossal, a többi nemzettel való interakciók szegényessége jellemzett. Ez a helyzet azonban lassanként megváltozott, olyannyira hogy mára a sokác hagyományok váltak a város kultúrájának meghatározójává, nemzetközi védjegyévé.

A busójárás antropológiai gyökereinek feltárásához a szerző Mihail Bahtyin karneválelméletét használja fel. E szerint a karnevál „legfontosabb jellemzője, hogy a világ »a feje tetejére áll«, nincsenek érvényben a hétköznapi tájékozódási pontjai, a társadalmi együttélést szabályozó törvények, a hatalmi hierarchia [...] a játék itt közösségi létfilozófia” (33–34. p.). A nyugati párhuzamokkal rendelkező karneváljelleg mellett a nyelvi elemzés a busójárásnak egy másik, talán az előzőnél is mélyebb gyökerét tárja fel. A balkáni néphitben a farsang ideje a szellemek és vámpírok alakjával kapcsolódik össze; így válhattak a busók a halál megtestesítőiként a törökök számára is háborzongatóan félelmetessé a hódoltság alkonyán.

A busójárás történetét vizsgálva a szerző sejteti, hogy az leginkább egy hullámmozgáshoz hasonlít. A 18. századtól kezdve az elítélő vélemények ellenére a hagyomány erősen tartotta magát, majd a 19. század utolsó éveiben állami nyomásra jócskán vesztett népszerűségéből és életerejéből. A két világháború között külpolitikai érdekek mentén fedezték fel a busójárás értékeit, hogy az 1950-es, 1960-as években ismét visszaszorítására, kiüresítésére törekedjen az államhatalom. A sokác közösség értékőrző ragaszkodását mutatja, hogy szűk körben, informális keretek között a legnehezebb időkben is őrizték a hagyományt. „Ez a fajta »örökség«-szemlélet [...] mintát nyújt a jövő generációinak” – állapítja meg a szerző (46. p.). Ma Mohács város teljes intézményrendszere anyagilag és szervezőkapacitásokkal egyaránt segíti a busójárás mint hagyomány továbbélését, ugyanakkor nem sérti annak belső autonómiáját és improvizatív jellegét. A rendezvénynek talán legkülönösebb, paradox vonására mutat rá a szerző: bár nagyszabású kulturális rendezvényként és a világörökség részeként a busójárás komoly turisztikai érdekekkel kapcsolódik össze, a busók mégis öntudatosan vallják: a busójárás felette áll mindezeknek, akkor is létezne, ha nem szervezné senki.

A hosszúra nyúlt bevezetést, általános ismertetést követően tér rá a szerző a busójárás antropológiai elemzésére, a könyv lényegi és legtöbb újdonságát jelentő részére. Sorra veszi a busójárás helyszíneit és időrendjét, kellékeit, a busós szerepeket és a „busótársadalom” felépítését. A szöveg stílusa itt már elszakad az ismeretterjesztő stílustól, és inkább a tudományos nyelvhasználat felé közelít, de a leírás elevenségét és személyességét ekkor sem veszti el. Itt már meghatározó az adatközlőkre való hivatkozás, akik az „események sűrűjében” beszélték el érzéseiket, lehetővé téve a kutató számára, hogy valóban belülről szemlélje a busók világát.

A szerző elsőként a hatnapos eseménysorozat időrendjét tekinti át, szinte katalógus-szerű tömörséggel. A busójárás idején – visszautalva a karneválok általános jellemzésére – „a szokatlan, a szabálytalanságok szabálya veszi át az uralmat” (55. p.). A busó-

járás időszerkezetének és történéseinek autonómiája a dolgok hétköznapi folyásából való kiszakadást jelenti. Az egyszerű szemlélő számára meglehetősen meglehetősen, hogy a busójárás nem marad abba a rendezvények befejeződésével. A farsang végeztével ez a karneváli világ a hétköznapi szabályos üteme mellett, lappangóan tovább él. A busók közösségei rejtetten, a külvilág számára nem láthatóan működnek tovább, összejöveteleken újra és újra felelevenítik az előző farsangot, és tervezik a következő alkalmat.

Az események bemutatása után a könyv legnagyobb terjedelmű fejezetében a szerző a busójárás legfontosabb kellékeit veszi vizsgálat alá. A maszk archaikus jelentéstartalmának feltárása, a történeti és etnográfiai párhuzamok felmutatása vagy a szokványos funkcionális leírás helyett a szöveg középpontjában a maszk közösségi szerepe áll, amelyre mindaddig kevesen figyeltek fel. A busómaszkok előállításában és viselésében erőteljes közösségi szűrő működik, „amely csak a busók megítélése szerinti »mohácsit« fogadja be. Az újítások akkor válnak elfogadhatóvá, ha az új elemek nem borítják fel a funkcionális alárendelt anyag – technika – forma hármasságát.” (72. p.) A busók maguk is tudják, ha nem „tipikusan mohácsi” maszkot viselnek; így az egyéni kreativitásnak a közösség ítélete, hagyomány- és normarendszere szab határt. A maszkon kívül ugyanakkor a többi kelléket a kreatív spontaneitás jellemzi: az öltözék mellett végtelen változatosságban készülnek a különböző zajkeltő eszközök, karneváli járművek.

A közeg és a kellékek bemutatása után a busók, valamint az őket kísérő maskarák és *jankelék* szerepét elemzi a szerző. A busószerep lényege az anonimitás, az önazonosságból való kilépés. A szemlélők számára a maszkot viselő busók kiléte természetes módon rejtve marad, sok busó azonban a felvonulás idején több maszkot is folyamatosan cserél, hogy még társaik se ismerjék fel őket.

A busószerep másik alapfogalma a küszöblét. A szerző háromféle küszöböt különít el. A legközvetlenebb az időbeli „küszöb”: a busójárás közismerten a téltemetéshez, a télből a tavaszba való átlépéshez kapcsolódó hagyomány. Történeti előzményekre nyúlik vissza a térbeli és kulturális határátlépés, hiszen a katolikus horvát népesség vándorlása és megtelepedése Mohácson egykor földrajzi és kulturális határok átlépését jelentette. Végül jóval rejtettebb, szinte csak a kutató előtt tárul fel a társadalmi, metaforikus-szimbolikus határátlépés. A busó kiválik a hétköznapi társadalomból, és a busótársadalom tagjaként egyfajta „szent ember” lesz. Anonimitásának, társadalmonkívüliségének köszönhetően leplezetlen nyíltsággal mondhatja ki véleményét a világról, s bagatellizálhatja az olykor igen súlyos válságjelenségeket. Evvel is hozzájárul a társadalomban rejlő feszültségek feldolgozásához, ahogy a legenda szerint egykor a busójárás vezetett a töröktől való félelem legyőzéséhez is.

A busószerep tehát egyszerre jelent szabadságot és kötöttséget. Kötöttséggel jár egyfelől, hogy aki beöltözik, teljes egészében át kell adnia magát a szerepnek, nem emelheti fel a maszkot, velejéig busóvá kell válnia. Szintén lehatárolja a szabadságot, hogy rendkívül fontos a busócsoporthoz való koordináció és a szervezőkkel való együttműködés a hagyomány autentikus megőrzése és az idegenforgalmi érdekek egyidejű kielégítése végett. Az anonimitás ugyanakkor egyfajta felfokozott szabadságélményt jelent, „mely olykor ugyan morális határokat feszeget, de mégis feloldódik a játékosságban, a külső szemlélők elfogadó azonosulásában” (87. p.).

A busótársadalom a turisták szemével nézve általában homogénnek tűnik, de való-

jában egymástól elkülönülő, mégis együttműködő közösségekre tagolódnak, amelyeket a viselet, a közös attribútum és név, valamint a sajátos viselkedésforma különböztet meg egymástól. A szerző a busóközösségek belső szerkezetét vizsgálva állapítja meg, hogy a csoportok működését egyszerre jellemzi a demokratizmus és a mindenki által elfogadott hierarchizáltság. Minden közösségnek van egy vezetője, aki a közös munkát koordinálja, és kapcsolatot tart a busójárás szervezőivel. A csoporton belül a köznapi státusok érvényüket veszítik, ugyanakkor a belső kohéziót hosszú távon rendkívül erős baráti és rokoni kapcsolatok tartják össze, amelyek viszont a busótársadalmon kívül is működnek.

A könyv zárófejezete a busójárás hagyományainak továbbéléséről szól. A busójárás megőrzésének, tudományos kutatásának és széles körű megismertetésének minden intézményes kerete adott. Az oktatás, a köz- és magángyűjtemények, a média, a városvezetés egyaránt felismerték saját felelősségüket a hagyomány megőrzésében. A tényleges folytonosság fenntartásában azonban elsődleges az informális tényezők, az apáról fiúra öröklődés szerepe.

A kötet törzsanyagát kiegészíti a mohácsi busómaszkfaragó mesterek katalógusa, valamint a további tájékozódást segítő, elektronikus dokumentumokat és filmfeldolgozásokat is felsoroló bibliográfia. A könyv egyedülálló értékét jelenti, hogy a teljes szöveget tartalmazza angol és horvát nyelvű fordításban, ami elősegíti a munka nemzetközi recepcióját.

A könyv híven tükrözi az UNESCO szellemiségét: nem konzerválni kívánja a mozdulatlan, statikusnak felfogott hagyományt, hanem a maga dinamizmusában, folytonos és autonóm megújulásában ragadja meg a busójárás lényegét. Evvel egybevág az, hogy az UNESCO a busójárást mint „állandóan változó, de a jellegét megőrző szokásfolyamatot, és mint a város lakosságának, a busóknak, az őket kísérő zenészeknek, táncosoknak, a maszkfaragóknak és más eszközöket készítő kézműveseknek közös tevékenységét” vette fel az emberiség szellemi örökségének reprezentatív jegyzékére (15. p.).

A szerző összességében egy szép kiállítású, vonzó, tartalmilag magas színvonalú művet nyújt át az olvasónak, amely minden bizonnyal hosszú ideig maradandó értéket képvisel majd. A könyv hozzájárul a helyi hagyomány megőrzéséhez és széles körű megismertetéséhez; tudósok, laikus érdeklődők és turisták számára egyaránt kiváló útikalauzként szolgál a busójárás egyszerre szakrális és végtelenül profán világában.